

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

22. Словарь древнерусского языка XI–XIV вв. – М. : Русский язык, 1988. – Т. 1. – С. 24–68.

23. Історія української мови : Лексика і фразеологія / За ред. В. М. Русанівського. – К. : Наукова думка, 1983. – 743 с.

ТИПИ МЕТАФОРИЧНИХ ПЕРЕНОСІВ У РОЗВИТКУ СЕМАНТИКИ НАЙМЕНУВАНЬ ЯВИЩ ПРИРОДИ (зіставне дослідження)

МАЛЮГА А. Ф.

Донецький національний університет

Стаття присвячена вивченню тематичної групи слів на позначення найменувань явищ природи (далі НЯП) в англійській, німецькій, іспанській, українській та російській мовах. До складу цієї тематичної групи (ТГ) входять лексеми типу англ. *snow* “сніг”, англ. *rain* “дощ”, англ. *lightning* “блискавка”, а також лексико-семантичні варіанти (далі ЛСВ) полісемантичних слів, наприклад, англ. *roller*₃ “бурун, вал, хвиля”.

Метою роботи є встановлення характеру метафоричних переносів у лексиці на позначення явищ природи в англійській, німецькій, іспанській, українській та російській мовах.

Матеріалом дослідження слугують лексеми на позначення явищ природи в англійській, німецькій, іспанській, українській і російській мовах, а також ФО, до складу яких входять ці лексеми.

Одиницею дослідження обрано НЯП з одним значенням або лексико-семантичний варіант (далі ЛСВ) багатозначних НЯП. Вибірка НЯП склала 1361 НЯП (2372 ЛСВ).

НЯП репрезентовані в українській мові 318 лексемами (532 ЛСВ), у німецькій мові – 315 лексемами (419 ЛСВ), в іспанській мові – 288 лексемами (576 ЛСВ), в англійській мові – 258 лексемами (538 ЛСВ), у російській мові – 182 лексемами (307т ЛСВ).

Метафора є найпродуктивнішим засобом збагачення мови, виявом мовної економії, що кваліфікувалася як фігура мовлення, стилістичний засіб на підставі порівняння ще в Арістотеля [7, с. 5]. Метафора є універсальним явищем у мові, “її універсальність проявляється в просторі і в часі, у структурі мови та у функціонуванні” [7, с. 11].

Існує цілий ряд напрямків вивчення мовної метафори, серед яких, на думку Г. М. Складарської, виділяються такі: семасіологічний, ономасіологічний, напрямок, логічний, лінгвістичний, лінгвостилістичний, психолінгвістичний тощо [7, с. 6-10]. Останнім часом наприкінці ХХ – початку ХХІ століть пояснення механізму метафори здійснюється в когнітивному аспекті.

Г. М. Складарська тлумачить метафору як “вторинну непряму номінацію з обов’язковим збереженням семантичної двоплановості та образного елемента” [7, с. 12].

Виділяються такі типи мовної метафори: номінативна, образна, когнітивна та генералізуюча [2, с. 366]. Метафора передбачає семантичну трансформацію: пор. два значення англ. *snow* 1) “опади” + “у формі крижаних кристалів або сніжинок”; 2) “білі крапки на екрані телевізора або радара”. Як свідчить приклад, одна архісема замінюється іншою.

Усі явища реального світу, що охоплюють як матеріальні, так і ідеальні сутності, беруть участь у процесі метафоризації, при цьому метафоричний перенос відбувається в певних напрямках у достатньо чіткій послідовності [7, с. 80]. Такі переноси називаються регулярними.

Існує також теорія регулярної багатозначності, яка “перебуває в центрі інтересів сьогоденної семантики” [1; 4].

С. Ульман зазначає, що “оскільки метафора базується на сприйнятті певних подібностей, природно, що очевидні аналогії дають підстави для виникнення однієї і тієї самої метафори в різних мовах” [8, с. 274]. Це твердження не обмежується тільки метафоричними переносами, спільні асоціації характерні і для метонімічних переносів [8, с. 275]. Дослідник указує на широку розповсюдженість метафор антропоморфічного типу, а також на той факт, що значення розвиваються від конкретного до абстрактного [8, с. 278]. Останній факт стосується і НЯП, які часто використовуються на позначення абстрактних явищ, а також почуттів людей, тобто мають “регулярні метафоричні моделі” [9, с.18]. Г. М. Скляревська виділяє 8 регулярних типів метафоричних переносів: предмет → предмет, предмет → людина, предмет → фізичний світ, предмет → психічний світ, предмет → абстракція, тварина → людина, людина → людина, фізичний світ → психічний світ [7, с. 95].

Серед нерегулярних вона виділяє також перенос фізичний світ → фізичний світ, фізичний світ → людина тощо [7, с. 98]. На основі цієї класифікації створено класифікацію метафоричних переносів НЯП у нашому дослідженні (див. табл. 1).

Серед НЯП найбільш поширеним є перенос на психічний світ, це пояснюється тим, що лексика фізичного світу, до якої належать НЯП, у процесі метафоризації “переноситься у сферу психічних та соціальних явищ, вносячи у відповідні найменування чуттєвий елемент та наочність за рахунок того, що емоції, розумова діяльність, елементи духовного життя, соціальних явищ та інш. прирівнюються до фізичних та фізіологічних процесів, до механічних дій тощо” [7, с. 93], наприклад, укр. *завірюха* “сильний вітер із снігом, метелиця, хуртовина” → “перен. політична, соціальна подія, що викликає глибокі зміни, потрясіння в суспільстві”. Цілий ряд досліджуваних лексем набуває переносного значення та позначає невизначено-велику кількість, множину. Наприклад, англ. *avalancha*, ісп. *alud*, укр. *лавина*, рос. *лавина* мають переносне значення “велика кількість, сукупність кого-, чого-небудь, що нестримно рухається суцільною масою”; значення “велика кількість чогось такого, що падає, сиплеться і т. ін. безперервним потоком” притаманне укр. *злива*, рос. *ливень*, нім. *Schauerm*, ісп. *aguacero*, англ. *Shower*.

Але водночас М. П. Кочерган зазначає, що “кожна мова відзначається оригінальністю в характері лексичних переносів, що є відображенням своєрідного способу пізнання світу речей” [5, с. 8]. Наприклад, якщо порівняти

значення англ. *wind*, нім. *Wind m*, ісп. *viento*, укр. *вітер*, то можна дійти висновку, що сприйняття вітру різниться в мовах дослідження. Значення, притаманні нім. *Wind m* є специфічними та мають термінологічний характер, напр., нім. *Wind m* “(в органа) повітря, якому надається рух за допомогою вітрогінника або повітродувним міхом, який веде до свистків”, а також “повітря, збагачене киснем, у більшості випадків підігріте, яке використовується у певних процесах (напр., для отримання чаюну)”.

У сприйнятті носіїв англійської, російської та іспанської мов *вітер* це “слід, запах (дичини)”, “гази в кишечнику”. Англ. *wind* також позначає “дихання”, “натяк”, “напрямок, тенденцію” і взагалі асоціюється з чимось незначним. Серед значень ісп. *viento* можна виділити, напр., такі “щось, що дуже хвилює”, “марнославство, пиха” тощо.

На основі аналізу НЯП в англійській, німецькій, іспанській, українській і російській мовах у процесі розвитку переносних значень НЯП можна виділити такі види метафоричних переносів: на абстрактні і психічні поняття, душевний стан, стан речей, погляди та почуття людей, стосунки між ними; на об’єкт, що має характеристики НЯП; на предмет, речовину; на фізичні процеси, механічні дії; на людину, частину її тіла, зовнішність; на соціальні категорії (життя індивіда в суспільстві); на тваринний, рослинний світ, навколишнє середовище; рух (див. табл. 1).

1. Найбільш поширеним є перенос на абстрактні і психічні поняття, душевний стан, стан речей, погляди та почуття людей, відносини між ними – 197 ЛСВ (28%) (див. табл. 1). Серед цих переносів можна виділити такі: нім. *Kälte f* “холод” → “холодність, сухість”; ісп. *tempestad* “буря” → “вибух гніву, люті, напад відчаю”; укр. *паморозь* “схожі на іній атмосферні опади, що утворилися в туманну морозну погоду на гілках дерев, дротах і т. ін.” → “наліт холодності, відчуженості”; рос. *буря* “сильний, руйнівний вітер, звичайно разом з дощем, градом або снігом” → “сильні душевні переживання, хвилювання”. Перенос на політичні, економічні, суспільні події: англ. *landslide* “обвал, зсув” → “повна перемога на виборах”; англ. *frost* “мороз” → “безробіття”; укр. *завірюха* “сильний вітер зі снігом, метелиця, хуртовина” → “політична, соціальна і т. ін. подія, що викликає глибокі зміни, потрясіння в суспільстві”; рос. *оттепель* “час настання деяких політичних свобод, послаблення жорсткого політичного режиму”.

2. Перенос на об’єкт, що має характеристики НЯП, посідає друге місце за поширеністю. Кількість метафоричних переносів становить – 178 ЛСВ (25%).

Перенос може відбуватися: а) за схожістю характеру руху, процесу (укр. *дощ* “атмосферні опади у вигляді водяних крапель” → “про щось, що падає у великій кількості”; рос. *град* “атмосферні опади у вигляді округлих частинок льоду” → “потік чого-небудь, велика кількість (град куль, град докорів)”; рос. *лавина*, англ. *avalanche* “маси снігу, сніжних брил, що зсуваються з гір” → “те, що рухається стрімкою масою”, рос. *ливень* “сильний дощ” → “велика кількість чогось, що падає або сиплеться”); б) за схожістю інтенсивності явища (англ. *storm* “буря, гроза, ураган, шторм” → “вибух, град (чогось), напад, спалах”; рос. *шквал* “сильний і різкий порив вітру” → “сильна масована стрілянина (гармат, кулеметів)”; г) за схожістю на вигляд, за формою (англ.

mist “(легкий) туман”, “туман перед очима”; укр. *замет* “наметена вітром кучугура снігу” → “великі купи чого-н.”).

Таблиця 1

Кількісна характеристика метафоричних переносів в семантиці НЯП в англійській, німецькій, іспанській, українській та російській мовах

№	Метафоричний перенос	Мови					Разом	
		англ.	нім.	ісп.	укр.	рос.		
1.	НЯП → абстрактні і психічні поняття, душевний стан, стан речей, погляди та почуття людей, відносини між ними	рос. <i>буря</i> 'сильний, руйнівний вітер разом з дощем, градом' → 'сильні душевні переживання'	43 (22%)	28 (32%)	66 (32%)	36 (25%)	24 (29%)	197 (28%)
2.	НЯП → об'єкт, що має характеристики НЯП	рос. <i>ливень</i> 'сильний дощ' → 'велика кількість чого-небудь, що падає або силиться'	49 (25%)	12 (14%)	44 (21%)	43 (30%)	30 (37%)	178 (25%)
3.	НЯП → предмет, речовина	англ. <i>corona</i> 'корона (орел навколо небесного світила)' → 'архит. вінець, відливина'	27 (14)	20 (23%)	29 (14%)	9 (6%)	6 (7%)	91 (13%)
4.	НЯП → фізичні пропеси, механічні дії	англ. <i>shower</i> 'злива' → 'фіз. потік (електронів)'	32 (16%)	16 (18%)	20 (10%)	8 (6%)	6 (7%)	82 (12%)
5.	НЯП → людина, частини тіла, зовнішність	ісп. <i>torbellino</i> 'вихор' → 'людина з бурхливим темпераментом'	16 (8%)	2 (2%)	25 (12%)	12 (8%)	6 (7%)	61 (9%)
6.	НЯП → соціальні категорії (життя індивіда в суспільстві)	укр. <i>зроза</i> 'трім та блискавка з дощем або градом з сильним вітром' → 'бурхливі події в суспільстві'	15 (8%)	9 (10%)	3 (2%)	15 (11%)	4 (5%)	46 (6)
7.	НЯП → тваринний, рослинний світ, навколишнє середовище	ісп. <i>centella</i> 'блискавка' → 'отруйна трава, яка росте в низинах'	6 (3%)	–	16 (8%)	10 (7%)	4 (5%)	36 (5%)
8.	НЯП → рух	рос. <i>порыв</i> 'раптове, різке посилення вітру' → 'сильний, різкий рух, ривок'	6 (3%)	1 (2%)	3 (2%)	9 (6%)	2 (2%)	21 (3%)
Разом:		194 (100%)	88 (100%)	206 (100%)	142 (100%)	82 (100%)	712 (100%)	

Низка досліджуваних лексем набуває переносного значення та позначає невизначено-велику кількість, множину. Наприклад, значення “велика кількість чогось такого, що падає, сиплеться і т. ін. безперервним потоком” притаманне укр. *злива*, рос. *ливень*, нім. *Schauer m*, ісп. *aguacero*, англ. *shower*.

3. Перенос на предмет, речовину посідає третє місце за поширеністю – 91 (13%) ЛСВ. Це може бути перенос на деталі одягу: англ. *cloud* “хмара” → “легкий, вільно вив’язаний шарф”; укр. *блискавка* “зигзагоподібна електрична іскра – наслідок розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози” → “довга механічна застібка на одязі, а також на портфелі, сумці і т. ін”.

4. Переноси на позначення фізичних процесів, механічних дій є достатньо розповсюдженими та становлять – 82 (12%) ЛСВ: рос. *хвиля* “водяний вал, що утворюється коливанням водної поверхні” → “коливальний рух у фізичному середовищі”, ісп. *bonanza* “штіль” → “мін. багата жила”.

5. Перенос на позначення людини також є продуктивним серед НЯП – 61 (9%) ЛСВ: рос. *сосулька* “рідина, що перетворилася на лід при стіканні, у вигляді загостреного донизу стрижня” → “про нікчемну, рідку або слабку людину”; ісп. *terremoto* “землетрус” → “неспокійна людина”.

Найменш продуктивними переносами є переноси на соціальні категорії (життя індивіда в суспільстві) та на тваринний, рослинний світ, навколишнє середовище, рух (див. табл. 1).

Метафора є універсальним явищем, яке притаманне всім мовам. Існує велика кількість класифікацій метафоричних переносів, але загальноприйнята класифікація відсутня.

Метафоричні значення за всієї своєї унікальності характеризуються достатньо чіткими системними зв’язками, що відображають спільність прямих значень слова, а також регулярність.

Це дозволяє говорити про наявність регулярних типів метафоричних переносів, які є характерними для різних мов. Досліджувана ТГ демонструє значну продуктивність в утворенні метафоричних переносів і налічує 8 їх типів. Серед НЯП найбільш поширеним є перенос на психічний світ, це пояснюється тим, що лексика фізичного світу, до якої й належать НЯП, часто використовується на позначення подій та явищ психічного та соціального характеру, додаючи тим самим емоційності та чуттєвості висловлюванню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. О регулярной многозначности / Апресян Ю. Д. // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – Т. XXX. – Вып. 6. – М., 1971. – С. 509–523.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : “Языки русской культуры”, 1999. – 896 с.
3. Зализняк А. А. Феномен многозначности и способы его описания / А. А. Зализняк // Вопросы языкознания. – М., 2004. – № 2. – С. 20–45.
4. Исаев Ю. Н. Регулярная многозначность и “изосемантические ряды” слов / Ю. Н. Исаев // Вестник Чувашского университета, 2006. – № 4. – С. 414–422.
5. Кочерган М. П. Зіставна лексична семантика : проблеми і методи дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 3–11.
6. Материнська О. В. Типологія найменувань частин тіла / Олена Валеріївна Материнська. –

Донецьк : Вид-во Донецького нац. ун-ту, 2009. – 296 с.

7. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка / Галина Николаевна Скляревская. – СПб. : “Наука”, 1993. – 146 с.

8. Ульманн С. Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 5. – М. : Прогресс, 1970. – С. 250–299.

9. Hanks P. Metaphoricity is gradable / P. Hanks // Corpus-based approaches to metaphor and metonymy / Ed. A. Stefanowitsch, S. Th. Gries. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2006. – P. 17–35.

10. Kittay E. Semantic fields and the structure of metaphor / E. Kittay // Studies in language. – 1981. – V. 5. – № 1. – P. 31–63.

11. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ ТИПІВ МЕРОНІМІЇ

МАТЕРИНСЬКА О. В.

Донецький національний університет

Лексична система мови, попри складність визначення всіх типів семантичних відношень, які об'єднують її елементи у їхній взаємодії, є цілісністю, що піддається послідовному та комплексному вивченню. Найбільш придатними для створення моделі семантичного аналізу лексики є лексичні підсистеми, які засвідчують певний тип логічного зв'язку та належать до базового лексичного фонду.

Меронімія є одним з видів таксономічних відношень у лексичній системі мови, який відображає відношення між частиною та цілим [6, с. 231-233] Найбільш яскравим прикладом таких відношень є соматична лексика, так, *стопа* є частиною *ноги*. *Нога* в такому разі виступає холонімом (цілим) щодо мероніма (частини) *стопи*, у свою чергу, *нога* є частиною тіла людини. Визначення семантичних ознак та параметрів дослідження меронімів як системи в цій статті спирається на проведене типологічне дослідження семантики найменувань частин тіла в індоевропейських та урало-алтайських мовах [1].

Мета статті полягає у виявленні семантичних типів меронімії, їх класифікації. Задля вирішення поставленої мети необхідно розв'язати низку конкретних завдань, серед яких: установлення конкретних критеріїв визначення семантичних типів меронімії, опис семантичних ознак меронімів, виведення параметрів дослідження меронімічної лексики як системи.

Актуальність пропонованого дослідження пояснюється тим, що відношення між частиною та цілим є одним із фундаментальних логічних відношень, на яких базується сприйняття людиною дійсності, з іншого боку, воно є важливим типом організації парадигматичних відношень у мові й потребує детального вивчення. На жаль, попри той факт, що відношення між частиною та цілим завжди знаходилися в центрі уваги філософії, викликали великий інтерес з боку формальної логіки та математики, лінгвістика довгий час не вважала цей тип відношень релевантним для вирішення питань вивчення лексичної системи мови.